

CĂLĂTORII DE STUDII ÎN UCRAINA

Redactarea acestei note a fost prilejuită de două deplasări efectuate în Ucraina în cursul anului 2000. Prima se leagă de săpăturile arheologice de la Tyras-Cetatea Albă, la care, ca și în anii precedenți, a luat parte V. Cojocaru de la Institutul de Arheologie din Iași. Cu această ocazie, în prima jumătate a lunii septembrie Dan Gh. Teodor, directorul institutului amintit, dând curs unei invitații primite din partea ucraineană, a putut vizita șantierele arheologice de la Tyras și Olbia. A doua deplasare a fost realizată între 19 noiembrie și 1 decembrie de către ambii autori în cadrul unui schimb interacademic.

De la bun început menționăm faptul, că cele două călătorii se înscriu pe linia unei tradiții de colaborare cu specialiști din Ucraina, tradiție intensificată odată cu crearea Comisiilor mixte de istorie, arheologie, etnografie și folclor a Academiei Române și a Academiei Naționale de Științe (în continuare ANȘ) a Ucrainei, a căror statut și program de activitate a fost stabilit de comun acord în luna mai 1994 la Iași. După o perioadă inițială de tatonări marcată de o anumită neîncredere reciprocă, perioadă care s-a dovedit a fi din fericire destul de scurtă, au putut fi stabilite relații normale și permanente, care au permis schimburi fructuoase de idei și de literatură de specialitate, organizarea în comun a mai multor manifestări științifice, efectuarea cu succes a unor săpături arheologice mixte, publicarea rezultatelor cercetărilor în reviste din România și Ucraina, realizarea unei publicații comune «Interacademica» ș. a.

Printre aspectele de referință ale colaborării științifice cu partea ucraineană, desfășurată până în prezent, se înscriu în primul rând săpăturile arheologice de la Tyras-Cetatea Albă, efectuate cu succes pe parcursul a cinci ani începând cu 1996, în cadrul unui program de colaborare dintre Institutul de Arheologie al ANȘ a Ucrainei și

Institutul Român de Tracologie și ale căror rezultate sunt într-o bună măsură valorificate într-un prim volum al seriei «Tyras-Cetatea Albă», pregătit pentru tipar. În anul 2000 au fost cercetate în continuare, pe așa-numitul «Sector Central», la est de Cetatea Medievală, sistemul de apărare antic de la Tyras, complexele de locuințe din epoca elenistică și resturile de construcții din perioada «Hoarda de Aur». Nu vom insista aici asupra rezultatelor acestor investigații, dat fiind faptul că cercetările arheologice de la Tyras efectuate în ultimii cinci ani urmează să fie în curând publicate.

Ne vom opri în schimb mai amănunțit asupra cercetărilor recente de la Olbia, ținând cont că începând cu 1994 unul dintre autorii acestei comunicări (V. Cojocaru) a avut posibilitatea să participe la săpături ori să viziteze în repetate rânduri șantierul arheologic respectiv.

Olbia reprezintă unul dintre cele patru *polis*-uri mai importante de la nordul Pontului Euxin și a jucat, alături de Pantikapaion, Chersones și Tyras un rol însemnat în istoria antică a acestor ținuturi. Colonie milesiană întemeiată în al doilea sfert al secolului VI a. Chr. pe malul drept al Limanului Bugului, Olbia, al cărei nume de bun augur immortalizat în decrete ale orașului, în inscripții pe monede și în izvoarele literare înseamnă în greaca veche «Fericita», a întreținut pe parcursul întregii sale existențe legături strânse cu lumea antică. În același timp, a exercitat permanent o influență de cultură și civilizație asupra lumii «barbare», constituită din sciți, traco-geți, sarmați, purtători ai culturii Černjachov și alte neamuri, fiind la rândul-i influențată de diferitele populații din împrejurimi.

Reconstrucția credibilă și coerentă a istoriei aproape milenare a orașului a devenit posibilă în bună măsură datorită cercetărilor arheologice, inițiate la începutul

secolului XIX și care au devenit sistematice odată cu activitatea cunoscutului arheolog rus B.V. Farmakovskij, desfășurată în perioada 1902–1926. Ulterior investigațiile au fost conduse cu mai mult sau mai puțin succes de discipoli ai acestuia de la Leningrad și Kiev, iar în prezent sunt efectuate săpături pe cinci sectoare din diferite zone ale orașului și necropolei de către cercetători de la Kiev, Odessa, Berdjansk cu participarea unor specialiști de la Moskova, Sankt Petersburg, Nikolaev.

Lucrările din ultimii ani au completat simțitor colecția de ceramică din al doilea sfert al secolului VI a. Chr., în primul rând prin descoperirile din partea sud-estică a orașului de sus, ceea ce confirmă ipoteza apariției anume în acest loc în perioada respectivă a primei așezări grecești de pe teritoriul *apoikiei* situată pe malul drept al limanului Bugului. Pentru prima dată la Olbia au fost descoperite resturile unei case din chirpic ners și piatră în partea centrală a zonei terasate, ca și cele ale unei locuințe semiadâncite în partea de nord a orașului de jos, ambele datate în perioada arhaică. Până a fi făcute descoperirile respective se considera că popularea acestor părți ale Olbiei a început nu mai devreme de epoca clasică. A fost continuată și cercetarea cartierelor de locuințe din perioada elenistică din partea nordică a orașului de jos și a resturilor unei case din partea centrală a zonei terasate, datată în secolul III – prima jumătate a secolului II a. Chr. Ultima, foarte bine conservată, avea o curte interioară pavată cu lespezi masive de calcar, o cisternă și o încăpere de subsol adâncită având caracter gospodăresc de producție, legată probabil de morărit. Tencuiala pereților nivelului superior al casei era zugrăvită cu vopsea policromă. Judecând după o inscripție pe plumb găsită, locuința aparținea unui oarecare Artemidoros.

Săpăturile recente au furnizat, de asemenea, noi date despre sistemul de terasare și caracterul construcțiilor din partea sudică a orașului de sus în secolele VI a. Chr.–IV p. Chr. Printre construcțiile descoperite pot fi remarcate resturile unui paviment de piatră, care ar fi putut reprezenta o stradă din secolul IV p. Chr., câteva ateliere meșteșugărești datate în secolele I–IV p. Chr. și legate de producția ceramică și prelucrarea metalului, ca și un atelier de vinificație de la sfârșitul secolului I-începutul secolului II p. Chr. Alte două ateliere din secolele II–III p. Chr. au fost dezvelite pe versantul estic al «râpii iepurilor» (*Zajač'a balka*), în afara zidului de apărare al citadelei romane, cu 15 m mai jos de nivelul acestuia.

Pe teritoriul necropolei a continuat cercetarea suburbiei orașului din secolele V–IV a. Chr., ca și a mormintelor din perioada clasică, elenistică și romană. Printre materialele descoperite remarcăm mai multe plachete de plumb acoperite de inscripții, două lespezi funerare cu inscripții latine, legate de prezența trupelor romane la Olbia și un capac ceramic acoperit cu inscripții din ambele părți.

În mod deosebit atrag atenția materialele, multe și interesante, adunate în ultimii cinci ani privitor la amenajarea locurilor de cult de la Olbia. Între alte vestigii, au fost dezvelite resturile unui templu din a doua jumătate a secolului IV a. Chr. situat în partea sud-estică a orașului de sus, în afara granițelor celor două temenos-uri olbiene cunoscute. Templul respectiv a fost construit pe o înălțime, paralel față de liman, avea fațada orientată spre sud și, judecând după elementele arhitectonice păstrate, ar fi putut avea un portic din patru coloane aparținând ordinului doric. Pe teritoriul temenos-ului de vest de la Olbia au fost găsite mai multe ancore de piatră, de producție locală, ca daruri votive oferite Dioscurilor în calitatea lor de protectori ai navigatorilor.

Recent au fost descoperite și câteva sanctuare casnice amplasate în locuințe din perioada clasică, elenistică și romană. Dintre acestea cel mai interesant este un sanctuar datat între sfârșitul secolului II și prima jumătate a secolului III p. Chr. descoperit în partea sud-estică a orașului de sus. Este vorba de primul sanctuar casnic din perioada romană cunoscut la Olbia, care făcea parte din complexul unei locuințe, ocupând o încăpere separată suprapusă unei alte încăperi de subsol care servea unor scopuri gospodărești. Aici au fost găsite resturi de elemente arhitectonice decorative, statuete din marmoră (capul Aphroditei și o hermă reprezentându-l pe Hermes), un mic postament de marmoră cu o dedicație către Kybele și câteva afumători de producție locală ori cu analogii în provinciile vestice ale Imperiului Roman.

Pe lângă șantierele arheologice de la Tyras și Olbia ținem să menționăm în contextul deplasării efectuate în prima jumătate a lunii septembrie și vizitarea Muzeului de arheologie din Odessa, a cărui colecții de materiale sunt impresionante, mai ales cele din perioada greco-romană. Printre acestea predomină antichitățile provenite din săpături efectuate la Olbia, Berezañ', Tyras, Nikonion, Leuke, dar nu puține sunt și cele de sorginte bosporană ori chersonesită. Bine reprezentată este și ceramica de import: vase cu figuri negre și roșii, ceramică cu firnis negru, terracote, cupe megariene etc. Multe materiale interesante provin, prin donații sau achiziții, din colecții particulare. Totodată, ne-au atras atenția vestigiile lăsate de purtătorii culturii Černjachov și materialele slave, acestea din urmă provenind mai ales din săpături efectuate pe teritoriul Republicii Moldova în așezări ca cele de la Alčadar și Echimăuți. O notă de exotism conferă Muzeului sala cu exponate legate de cultura și civilizația Egiptului antic, iar tezaurul constituie atracția principală pentru majoritatea vizitatorilor.

Cu prilejul celei de-a doua deplasări ne-am aflat la Cernăuți, la Kiev și am avut posibilitatea să vizităm Crimeea, unde am făcut cunoștință cu unele monumente și materiale arheologice antice și medievale.

La Cernăuți am vizitat Universitatea, centrul de cercetări arheologice din cadrul Facultății de Istorie, iar

în calitate pe care o avem de vice-președinte al Comisiei mixte româno-ucraineană de istorie, arheologie, etnografie și folclor a Academiei Române (Dan Gh. Teodor) și de secretar științific al aceleiași Comisii (Victor Cojocaru), am purtat convorbiri cu prof.dr. L.P. Michajlina, vice-președinte al Comisiei mixte din partea ucraineană, stabilind cu acest prilej contribuția istoricilor și arheologilor de la Universitatea de stat din Cernăuți la vol. II-III a culegerii de studii «Interacademica», care publică comunicările prezentate cu prilejul reuniunilor anuale ale celor două Comisii. De asemenea, la Universitate am putut studia unele materiale interesante din perioada secolelor IX-XII provenite din săpăturile arheologice efectuate în regiunea Cernăuți. Remarcăm interesul vădit pe care l-au manifestat colegii de la Cernăuți pentru stabilirea unor relații permanente cu arheologii ieșeni.

De la Cernăuți ne-am deplasat la Kiev la Institutul de Arheologie al ANȘ a Ucrainei unde am lucrat în zilele de 21-23 noiembrie. În acest timp am consultat materiale arheologice și publicații recente de specialitate, am vizitat monumente arheologice și istorice și am avut convorbiri deosebit de fructuoase cu specialiști în domeniul istoriei și arheologiei antice și medievale ca: dr. V.V. Krapivina, dr. V.I. Nazarčuk, prof.dr. V.M. Zubar, acad. prof.dr. V.D. Baran, prof.dr. D.N. Kozak, prof.dr. G.Ju. Ivakin, prof.dr. I.I. Movčan, dr. L.V. Vakulenko, prof.dr. A.M. Prichodnjuk, prof.dr. O.P. Motsja ș.a.

Cu prilejul documentării efectuate la Kiev am purtat discuții cu conducerea Comisiei mixte ucraineano-română de istorie, arheologie, etnografie și folclor (în deosebi cu secretarul științific al acesteia, dr. A.G. Korvin-Piotrovskij), definitivând cu această ocazie programul reuniunii din anul 2001, preconizată să aibă loc în Ucraina (foarte probabil la Odessa). De asemenea, au fost preluate contribuțiile colegilor de la Kiev și Černigov la vol. II-III a culegerii de studii «Interacademica», care urmează să fie publicată la București cu sprijinul Institutului Român de Tracologie.

Tot la Kiev, în ziua de 22 noiembrie, am avut o întâlnire protocolară la dl. vice-președinte al ANȘ a Ucrainei, acad. P.P. Toločko, în contextul căreia ambele părți și-au exprimat satisfacția referitor la rezultatele foarte bune obținute ca urmare a colaborării științifice româno-ucrainene în domeniul arheologiei și istoriei și s-a subliniat necesitatea lărgirii pe viitor a acestei colaborări pe linia Comisiilor mixte româno-ucraineană și ucraineano-română de istorie, arheologie, etnografie și folclor prin atragerea la activitatea Comisiilor a unui număr mai mare de specialiști.

Beneficiind de sprijinul Serviciului de Relații Externe al ANȘ a Ucrainei, care ne-a asigurat transportul și cazarea, am putut efectua și o deplasare de studii în Crimeea în perioada 24-28 noiembrie.

Peninsula Crimeea, ale cărei coaste sunt scăldate dinspre sud, vest și nord-vest de Marea Neagră, iar

dinspre nord-est de Marea de Azov, este legată de uscat prin istmul de Perecop, are o suprafață de 25600 km² (după alte date 27000 km²). Cea mai mare parte a acestui teritoriu revine zonei de stepă; doar în partea sudică se înalță trei lanțuri montane cu o lățime totală de 50 km, orientate paralel unul față de altul dinspre sud-vest spre nord-est pe o lungime de aproximativ 180 km. Lanțul exterior nordic, cu înălțimi medii de 200-300 m, unește imaginar Neopolul scitic de Chersonesul tauric, între care – cam la jumătatea distanței – aveau să-și întemeieze tătarii din Crimeea capitala Bachcisarai. Lanțul mijlociu, cu înălțimi medii de 600-700 m, cuprinde și un promontoriu destul de întins sub forma a patru dinți uriași de fereastră, pe care la circa 500 m deasupra nivelului mării mai pot fi văzute urmele măreției de altă dată a Mangop-ului. Lanțul sudic se întinde de la Sevastopol până la Theodosia, atingând cota maximă de 1545 m deasupra nivelului mării. Prelungirea spre est a Tauridei o formează peninsula Kerč – o câmpie deluroasă, care în bună parte, timp de mai multe secole, a constituit teritoriul de bază al Regatului Bosporan și unde au fost înălțate curgane scitice monumentale (ca cel de la Kul-Oba sau Temir-Gora, spre exemplu) ajunse celebre prin bogăția inventarului funerar.

Teritoriul de stepă din partea nordică și vestică a Crimeii, caracterizat de o climă continentală uscată cu o vegetație săracă, a oferit de-a lungul istoriei condiții propice de viață unor populații mai mult sau mai puțin războinice de păstor nomazi precum sciții, sarmații, alanii, hunii, hazarii, pecenegii, cumanii etc. Această câmpie vastă, cu excepția zonei de litoral din vest unde avem așezări ca Karkinitos, Kalos Limen, Panskoe ș.a., prezintă din punct de vedere arheologic un interes scăzut – legat în primul rând de mormintele tumulare puțin numeroase. În schimb, regiunea muntoasă din sud cu o climă continentală umedă și zonă de litoral dintre Ialta și Sudak, a cărei climă mediteraneană și pe alocuri subtropicală se datorează lanțului de munți protectori în fața vânturilor nordice, oferă numeroase vestigii legate de activitatea umană din paleolitic până în perioada bizantină și medievală.

La Simferopol ne-am documentat la Muzeul de Arheologie, la Institutul de Orientalistică și la Filiala din Crimeea a Institutului de Arheologie al ANȘ a Ucrainei. La toate instituțiile menționate am putut studia materiale arheologice extrem de interesante, obținute în urma cercetărilor de teren efectuate în ultimii ani în obiective antice și medievale timpurii și am purtat rodnice convorbiri cu mai mulți specialiști cunoscuți ca: prof. dr. I. A. Baranov, prof. dr. A. I. Ajbabin, dr. Elsara Čajredinova ș. a.

Dintre materialele văzute remarcăm în deosebi descoperirile recente goto-crimeene din secolele IV-VI p. Chr.: catrame din argint și bronz, fibule digitate, cercei ș.a., toate foarte bine conservate, provenite în urma săpăturilor de la Lučistoe conduse de A. I. Ajbabin.

Tot în legătură cu Simferopol-ul menționăm că orașul contemporan a fost construit lângă și parțial peste ruinele Neapolului Scitic, care ocupa o suprafață de 20 ha pe malul drept al râului Salghir și era apărat din trei părți de pantă naturale abrupte, iar dinspre sud de un zid întărit cu turnuri. Capitala sciților târzii a fost cercetată arheologic destul de intens, dar săpăturile au fost în permanență astupate în scopul conservării obiectivelor descoperite. Timpul limitat avut la dispoziție și programul foarte aglomerat nu ne-au permis să facem cunoștință cu teritoriul păstrat al Neapol-ului și ca atare nu vom insista asupra acestui important monument arheologic.

În ziua de 25 noiembrie am vizitat șantierul arheologic și muzeul de la Bachcisarai și Mangup/Mangop, fiind însoțiți de conducătorul cercetărilor arheologice din obiectivele respective, A.G. Herțen, profesor la Universitatea din Simferopol și am făcut cunoștință cu unele din impresionatele complexe de peșteri din regiune, unele dintre acestea reprezentând edificii creștine de cult, chilii folosite îndeosebi în perioada secolelor XIII-XVII.

La Bachcisarai, astăzi un mic orașel de circa 16-17 mii de locuitori, situat într-o depresiune pe valea râului Čuruk-Su, înconjurat de impresionate stânci de calcar cu ciudate forme modelate de vânturile dinspre mare, am vizitat reședința hanilor tătari, conducători ai Hanatului Crimeii.

Complexul rezidențial, conservat destul de bine, a fost constituit din palatul hanului, moschee, anexele pentru curte și necropola în care se află mausoleele unor hani și morminte ale nobilimii. Construit la începutul secolului al XVI-lea, palatul a fost transformat în muzeu, conservându-se relativ bine camerele hanului, sala de consiliu, grădina suspendată, fântânile de marmoră, dintre care una i-a inspirat lui A.S. Pușkin celebra poezie «Fântâna din Bachcisarai». În alte camere a fost amenajată o interesantă expoziție de etnografie tătarască. Reședința de la Bachcisarai a funcționat ca atare, până în vremea ultimului han Șachin-Ghirei, când hanatul a fost inclus, în 1783, în imperiul rus.

La Mangop am putut vizita pe lângă o serie de vestigii medievale timpurii de origine bizantină (între care cele ale unei mari basilici cu mai multe faze de reconstrucție) și o parte din zidurile încă bine păstrate ridicate în vremea lui Iustinian I. Dintre obiectivele medievale târzii ne-au atras atenția în mod deosebit ruinele palatului din secolele XIV-XVI aparținând Mariei de Mangop, a doua soție a lui Ștefan cel Mare și castelul din aceeași vreme, în care printre alții și-a avut reședința principele Alexandru, fratele prințesei amintite, cunoscut ca unul dintre cei mai activi în lupta antiotomană.

În ziua de 26 noiembrie, în compania aceluiași profesor menționat mai sus, am vizitat săpăturile arheologice și muzeul din vestitul obiectiv antic și

medieval timpuriu de la Chersones, unde am avut convorbiri interesante cu dr. L.A. Golofast, șefă de secție la rezervația națională istorică și arheologică de la Chersones.

Chersones-ul este situat lângă orașul actual Sevastopol, pe promontoriul dintre golfulurile Pesochnaja și Karantinaja. În urma cercetărilor arheologice au fost descoperite fragmente de ceramică ionică din secolul VI a. Chr., dar resturi de construcții ori straturi de cultură din această perioadă rămân deocamdată necunoscute. Autori antici ca Ps.-Skylax, *Peripl.* 68 și Ps.-Skymnos 822-829 datează întemeierea Chersones-ului ca apoikie a Herakleei Pontica în 422 a. Chr. De la început orașul a fost amenajat după un plan regulat, în centrul căruia se afla *agora*-ua, spre est de strada principală teritoriul era afectat de construcții de cult, iar în partea de sud-est era situat orașul de jos cu portul întărit. Întemeiată inițial pe un teritoriu de circa 10 ha, așezarea ajunge să ocupe în secolul V p. Chr. o suprafață de 35 ha.

Spre sfârșitul secolului IV a. Chr. Chersones-ul atinge apogeul înfloririi sale din perioada preromană, supunându-și orașul Karkinitos și alte așezări din nord-vestul Tauridei, întemeind aici o colonie – Kalos Limen – și stăpânind în peninsula herakleotică și peninsula Majačnyj un teritoriu agricol de peste 10000 ha, împărțit în circa 400 de kleroi (parcele de pământ cu dimensiuni standard de 630 x 420 m, aproximativ 26,5 ha), pe care erau cultivate în primul rând vița de vie și cerealele.

Relațiile mai mult sau mai puțin tensionate pe care le-a întreținut *apoikia* dorică cu populațiile din împrejurimi de-a lungul istoriei sale au determinat înălțarea unui puternic sistem de apărare, cu faze de construcție din perioada greacă, romană și bizantină și ale cărui resturi bine conservate pot fi urmărite astăzi. La Chersones, ca în nici un alt oraș de la nordul și vestul Pontului Euxin, se confirmă unele dintre recomandările lui Vitruvius, *De Architectura* I, 10, 9-10 privind amenajarea fortificațiilor: «Planul trebuie conceput în așa fel ca drumurile către porți să nu fie directe, ci pe la stânga lor. Dacă se face astfel, atunci partea dreaptă a celor ce se apropie, neacoperită de scut, va fi cea mai apropiată de zid». O altă construcție importantă, cunoscută ca rezultat al săpăturilor efectuate, o reprezintă teatrul, aflat la sud de *agora*. Resturile tribunei spectatorilor, ale orchestrei și ale scenei denotă existența mai multor faze de reconstrucție. În urma celei din secolul II p. Chr. teatrul putea să cuprindă până la cinci mii de spectatori. Cartiere de locuințe au fost dezvelite mai cu seamă în partea nordică și nord-estică a orașului. La sud-vest de *agora* au fost descoperite încăperile de subsol ale monetăriei cu ștanțe păstrate pentru baterea monedelor.

În primele secole p. Chr. orașul a reprezentat un centru important pentru exercitarea stăpânirii romane la nordul Mării Negre. În anii 60 ai secolului I, odată cu campania lui T. Plautius Silvanus Aelianus, aici este amplasată o garnizoană romană, care construiește o citadelă și amenajează portul militar Charax de la Ai-Todor.

Cetatea bizantină de la Chersones a avut în perioada secolelor V-XII o evoluție ascendentă, numeroasele edificii laice și religioase răspândite pe o suprafață de peste 30 ha subliniază limpede importanța aparte, economică și spirituală, pe care a prezentat-o pentru imperiul bizantin. Cele 15-16 biserici, unele dintre ele de mari dimensiuni, pardosite cu splendide mozaicuri având motive specifice bizantine, cu coloane de marmoră și capiteluri bogat ornamentate, reprezintă elocvente dovezi despre importanța religioasă a acestui centru de-a lungul secolelor – sediu al unor instanțe eclesiastice supreme, Arhiepiscopie și apoi în secolul al X-lea Mitropolie.

Totodată, numeroasele ateliere meșteșugărești, magazine, piețe de desfacere, amenajarea portului și fortificațiile vorbesc despre însemnătatea pe care Chersones-ul a avut-o ca centru economic și militar în această parte a Europei.

Deosebit de interesant este și muzeul amenajat pe teritoriul rezervației arheologice și care adăpostește colecții bogate de materiale din perioada antică și bizantină a orașului. Remarcăm îndeosebi materialul amforic, inclusiv cel de producție locală, inscripțiile lapidare (între care celebrul jurământ al chersonesiților) și mozaicurile provenite din multele basilici și unele sinagogi. Bogăția și însemnătatea descoperirilor arheologice scoase la iveală în timpul săpăturilor întreprinse timp de circa un secol și jumătate, dintre care unele sunt prezente în muzeul din incinta vechiului oraș, se constituie în valoroase argumente despre stadiul înalt în care s-a aflat timp de peste un mileniu și jumătate Chersones-ul.

În ziua de 27 noiembrie, însoțiți de d-a dr. Elsara Chajredinova, ne-am deplasat la Kerč pentru a face cunoștință cu bogatele vestigii antice și bizantine din capitala Bosporului Cimerian – Pantikapaion/Panticapeum.

În prima jumătate a secolului VI a. Chr., ca rezultat al activității de colonizare a elenilor desfășurată sub egida Miletului, pe țărmul european al strămtorii Kerč, în apropiere de locul unde aceasta se îngustează cel mai mult, a fost întemeiată *apoikia* cunoscută până în perioada bizantină sub numele de Pnantikapaion. Aceasta, ajunsă în scurt timp capitala Regatului Bosporan – o *symachie* a coloniștilor greci împotriva «barbarilor» războinici din împrejurimi, care către 480 a. Chr. se constituie sub forma unui stat sub domnia Archeanaktizilor – ocupa înălțimea dominantă din zonă (numită Muntele lui Mithridates), pe al cărei vârf a fost ridicată citadela sau acropola, în timp ce pantele erau ocupate de clădiri administrative, construcții cu caracter de cult și cartiere de locuințe. De-a lungul portului se întindea orașul de jos. În împrejurimile orașului, spre nord și vest, se afla necropola, care ocupa un lanț deluros și cuprindea, între alte morminte, și celebrele curgane – cum ar fi curganul regal (*Tsarskij kurgan*) spre exemplu – aparținând elitei orășenești.

Adevărații întemeietori ai Regatului Bosporan sunt considerați primii spartokizi – Spartokos I, Seleukos și Satyros –, care între 438 și 393 a. Chr. au consolidat

puterea centrală a Pantikapaion-ului, extinzându-și, totodată, domnia asupra părții de est a Tauridei. În această perioadă suprafața orașului era de 20 ha, crescând ulterior – în secolele III-II a. Chr. până la 30 ha, iar după evenimentele furtunoase din prima jumătate a secolului I a. Chr., corelate cu un puternic cutremur de pământ din anul 63, orașul este practic reconstruit pe o suprafață de 100 ha.

Printre vestigiile antice vizitate remarcăm resturile de construcții de pe «Muntele lui Mithridates», cercetate în ultimii ani de către un colectiv de arheologi de la Moskova sub îndrumarea lui V.P. Tolstikov, Curganul regal (*Tsarskij kurgan*), și șantierul arheologic de la Myrmekion. Referitor la acest oraș menționăm că se afla la cinci km de Pantikapaion, fiind întemeiat către jumătatea secolului VI a. Chr. Așezarea ocupa 7-8 ha, era compusă dintr-o acropolă și orașul de jos ocupat de construcții de cult și cartiere de locuințe, iar către sfârșitul secolului V a. Chr. este încorporat Regatului Bosporan. Printre descoperirile datorate cercetărilor efectuate în ultimii ani de către un colectiv de arheologi de la Sankt Petersburg condus de Ju. A. Vinogradov ne-au atras atenția în primul rând resturile unui zid de apărare datat la sfârșitul primei treimi a secolului V a. Chr. În cazul acceptării acestei datări avem de a face cu cea mai timpurie fortificație din piatră cunoscută de la nordul Mării Negre.

La Kerč printre monumentele din perioada bizantină menționăm biserica lui «Ioan Botezătorul» din secolul X, care mai funcționează și astăzi. Interesantă ni s-a părut și cetatea turcească de la Eni-Kale, păstrată destul de bine și puțin studiată din punct de vedere arheologic. În timpul vizitei am beneficiat de amabilitatea d-lui dr. V.N. Zin'ko, șef de secție la muzeul de istorie și arheologie din localitate.

Cu prilejul revenirii la Kiev am continuat documentarea în biblioteca Institutului de Arheologie, la Muzeul Național de Istorie și Arheologie al Ucrainei și la complexul muzeal Lavra-Pečerskaja.

Muzeul de istorie și arheologie a Ucrainei, înființat în 1919, are numeroase săli de expoziție în care sunt expuse peste 600 mii de piese datând din cele mai vechi timpuri până în contemporaneitate. Pe noi ne-au interesat, firește, în limitele timpului avut la dispoziție, primele săli destinate descoperirilor arheologice din preistorie până în evul mediu timpuriu. Aici pot fi vizitate printre altele importante descoperiri paleolitice de la Mezin și Kirilovskaja, cunoscutele vestigii neoneolitice aparținând culturii Tripolie și mai ales valoroasele piese din aur și argint găsite în mai multe curgane scitice, unele bine cunoscute în literatura de specialitate, precum cele de la Melitopol, Bol'šaja Mogila, Šumejko, Peščanoie ș.a.

Un interes aparte prezintă bogatele și variatele vestigii datând din perioada secolelor VI a. Chr.–IV p. Chr. scoase la iveală în centrele grecești de la nordul și nord-vestul Mării Negre, precum cele de la Olbia, Tyras, Chersones, Pantikapaion și descoperirile antice târzii și bizantine de la Inkerman, Mangop, Sudak, Theodosia.

În alte săli sunt expuse descoperirile din mileniul marilor migrații: numeroase vase și obiecte din cultura Černjachov sau aparținând vechilor slavi din secolele V-VII, cum sunt cele de la Korčak și Penkovka, sau cele de mai târziu de la Pastyrsk. În continuare expoziția prezintă evoluția societății vechi slave din veacurile IX-XI și geneza primelor cnezate, de la Kiev, Černigov și Halič.

Tot în timpul vizitei la Kiev, am revăzut Muzeul valorilor istorice ale Ucrainei, amenajat în clădirea Kovnir, monument de arhitectură din secolul al XVIII-lea, inclus în ansamblul complexului mănăstiresc Lavra-Pečerskaja. Aici se remarcă splendidele colecții de obiecte scitice din aur (cărora le sunt destinate trei săli), monede, obiecte de podoabă și vestimentație provenite din cetățile grecești, romane și bizantine și din mormintele de inhumație gotice din Crimeea.

În încheierea vizitei la Kiev am perfectat unele detalii privitoare la buna desfășurare în viitor a activității de colaborare pe linia Comisiilor mixte de istorie, arheologie, etnografie și folclor a Academiei Române și a ANȘ a Ucrainei. Din discuțiile purtate a reieșit că, deși activitatea celor două Comisii în cei șase ani de existență a fost deosebit de rodnică, contribuind la o mai bună cunoaștere a problemelor legate de cercetarea științifică, se simte, totuși, nevoia lărgirii și aprofundării unor aspecte de interes comun de mare actualitate. În acest scop s-a emis ideea sporirii, în limita posibilităților, a numărului de participanți la sesiunile organizate anual, la care până acum au participat câte 8-10 specialiști din ambele părți,

unele domenii ale activității Comisiilor mixte nefiind acoperite satisfăcător.

În concluzie putem aprecia, că ambele călătorii de studii efectuate în Ucraina au fost deosebit de utile, deoarece ne-au facilitat contacte directe cu realitățile arheologice și istorice din unele regiuni ale Ucrainei, cu monumente antice și medievale timpurii de o deosebită importanță (în primul rând cele menționate mai sus din Crimeea), convorbiri fructuoase cu recunoscuți specialiști în domeniu și, în consecință, acumularea unor informații bogate și variate.

Consultarea unor numeroase publicații de specialitate, o însemnată parte a acestora oferită de unii dintre specialiștii amintiți fiind adusă de către noi la Iași, o considerăm drept un real câștig pentru elucidarea unor probleme de interes comun.

În legătură cu documentarea realizată în cadrul schimbului interacademic remarcăm organizarea exemplară a sejurului nostru în Ucraina de către Serviciul de Relații Externe al ANȘ a Ucrainei, care ne-a asigurat tot confortul necesar pentru îndeplinirea în cele mai bune condiții a deplasării noastre.

Avându-se în vedere rezultatele obținute, considerăm că ar fi utilă o lărgire a schimburilor interacademice în domeniul arheologiei și istoriei, de care să beneficieze în primul rând specialiștii care studiază probleme de interes comun.

DAN GH. TEODOR ȘI VICTOR COJOCARU